

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ОРІЄНТАЦІЇ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ

Ірина МЕЛЬНИЧУК (Кіровоград)

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до поняття ціннісно-смислових орієнтацій; висвітлено результати експериментального дослідження ціннісних орієнтацій сучасної обдарованої молоді.

В статье проанализированы научные подходы к понятию ценностных ориентаций; представлены результаты экспериментального исследования ценностных ориентаций современной одаренной молодежи.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, сенс життя, обдарована молодь.

У період невизначеності країни, становлення нової влади змінюється система цінностей в суспільстві, що безпосередньо впливає і на формування ціннісних орієнтацій молоді. Тому проблема формування ціннісно-смиислової сфери на даний момент є актуальною. Адже від того, якими будуть цінності молоді залежать не лише інтереси, потреби і поведінка особистості,

спрямованість її життя, але й розвиток суспільства в цілому.

Ситуація, в якій знаходиться молодь неоднозначна: з одного боку політичні, соціальні умови дійсності значно розширили її життєві можливості, з іншого – дорослішання відбувається у ситуації нестабільності суспільства і зміни соціальних цілей, цінностей, переконань. Старі норми та цінності, які були в суспільстві відійшли, в той же час нові цінності і норми, що регулюють соціальну поведінку ще не затвердились – все це призводить до духовно-моральної кризи суспільстві, до втрати смислу свого життя, до почуття безнадійності.

Сьогодні спостерігається зростання бездуховності серед молоді, зневага до правових і моральних норм, втрата соціального оптимізму. Значимими стають матеріальні цінності, прагнення до високого

соціального статусу. Зростає кількість молоді, для якої вживання алкоголю, паління цигарок теж є цінностями, які підвищують її статус серед однолітків. В ієрархічній структурі цінностей такі цінності, як допомога, милосердя, чесність, творчість, тобто спрямованість на соціальну взаємодію, знаходяться не на першому місці. Найбільш значущими є цінності особистісні, зокрема індивідуальної самореалізації (зробити кар'єру, матеріально забезпечене життя).

Поняття ціннісних орієнтацій нерозривно пов'язано з поняттям смислу життя. СENS життя – це інтегральна смислова орієнтація, яка спрямовує життя на реалізацію певних життєвих цінностей. СENS життя є найбільш узагальненим смисловим утворенням системи особистісного цілепокладання. СENS життя не лише вибирається в тому віці, коли відбувається свідоме суб'єктивне самовизначення, але й «виростає» разом з особистістю.

Система ціннісних орієнтацій слугує певним компасом, що задає напрям, генеральну лінію життя [10, 256]. Більшість дослідників цієї проблеми (В. Мерлін, Л. Божович, С. Рубінштейн, В. Франкл, Д. Леонт'єв, В. Чудновський та ін.) вважають, що початком формування ціннісно-смислової сфери є підлітковий та ранній юнацький вік. Це пов'язано з розвитком самосвідомості, особистісних якостей учнів, зростанням досвіду, формуванням власної оцінки щодо дійсності.

Ціннісні орієнтації - це ідеологічні, політичні, моральні, естетичні й інші основи оцінок суб'єктом навколишньої дійсності та орієнтації в них; це спосіб диференціації об'єктів індивідом у залежності від їх значимості. Ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні соціального досвіду і виявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості. Система ціннісних орієнтацій створює змістовну сторону спрямованості особистості та виражає внутрішню основу її взаємостосунків з оточуючим світом.

Система ціннісних орієнтацій має багаторівневу структуру. У вершині знаходяться цінності, пов'язані з ідеалами і життєвими цінностями особистості. Система ціннісних орієнтацій не є чимось абсолютно впорядкованим і нерухомим, вона суперечлива і динамічна, відображає як головні, істотні зміни взаємостосунки особистості зі світом, так і зміну поточних, швидкоплинних, певною мірою випадкових життєвих ситуацій. Активно досліджуються різні характеристики структури ціннісних орієнтацій: ієрархічність, співвідношення цілей і засобів, значущого і

відносного незначущого, позитивно-негативна асиметрія, монотиповість – дисгармонійна система ціннісних орієнтацій [1, 64].

Проблема ціннісних орієнтацій повинна бути розв'язана з позиції цілісного, системного підходу до вивчення людської індивідуальності, що виражає найпрогресивнішу тенденцію сучасної науки. Можливість такого підходу дає концепція інтегральної індивідуальності В. Мерліна [3, 16].

В.С.Мерлін, на основі експериментів, виділив чотири групи ціннісних орієнтацій:

1. Орієнтації на цінності взаємодії, де найбільш значущим для людини є цінності розвитку, пізнання, цікава робота, друзі, впевненість в собі.
2. Орієнтації на цінності індивідуальної самореалізації, де значимими є цінності розвитку, пізнання, свободи, творчості, продуктивне життя.
3. Орієнтації на загальнолюдські цінності особистісного щастя, де значимими є любов, здоров'я, щасливе сімейне життя, матеріально забезпечене життя, життєва мудрість.
4. Орієнтації на цінності соціальної успішності, де значущими цінностями є продуктивне життя, цікава робота, матеріально забезпечене життя, соціальне визнання [3, 17].

М.Рокіч у методиці визначення ціннісних орієнтацій особистості виділяє два класи цінностей:

1. Термінальні – переконання в тому, що певна кінцева ціль індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути.
2. Інструментальні – переконання в тому, що який-небудь образ, спосіб дій чи властивість особистості є важливими в будь-якій ситуації [9, 637].

Формування системи ціннісних орієнтацій є водночас процесом становлення особистості. Ця система у структурі особистості розглядається вченими у зв'язку з самосвідомістю (С.Рубінштейн, І.Чеснокова, Л.Божович, В.Мерлін) із спрямованістю особистості (К.Платонов, А.Ковальов, Н.Кузьміна), через систему установок (Д.Узнадзе, Ш.А.Надірашвілі).

Формування ціннісних орієнтацій особистості відбувається під впливом суспільства; через засвоєння суспільних цінностей. Це відбувається кількома шляхами:

1. Первинна соціалізація в сім'ї, коли дитина вбирає цінності свого безпосереднього оточення.
2. Соціально організована система виховання – дошкільні заклади,

школа, навчальні, культурні заклади, система ідеологічного впливу.

3. Вплив різних формальних та неформальних груп, насамперед оточення ровесників чиї цінності можуть відрізнятися від суспільних та сімейних.
4. Власний досвід, коли людина «випробовує» засвоєні ціннісні орієнтації на їх відповідність своїй індивідуальній визначеності [6, 150].

Одним з основних напрямів виховної роботи в школі є формування в дітей моральних цінностей, подолання духовно-моральної кризи у суспільстві [2].

Між ціннісними орієнтаціями може виникати суперечливість. Суперечливість ціннісних орієнтацій може бути двоякою:

1. Якщо ціннісні орієнтації в принципі несумісні.
2. Коли вони однаково важливі та необхідні людині для повноти самореалізації, але об'єктивна обмеженість часу людського життя та сил потребує зробити нелегкий вибір і визнати одні фундаментальні для людини цінності та здібності за первинні, інші – за вторинні.

Притаманна кожній людині ієрархія цінностей не лишається незмінною протягом життя, на неї впливають життєві обставини, вік, успішність/неуспішність в житті [8].

Усвідомлено прийняті ціннісні орієнтації стають смисложиттєвими, стають у внутрішньому світі особистості як аксіоми, постійно спрямовуючи життя людини.

Початком усвідомленого смисложиттєвого визначення майже всі дослідники вважають підлітковий і юнацький вік, коли відбувається формування самосвідомості в цілому. Питання про смисл життя зароджується спочатку у вигляді деякої дифузної мрії і виростає до конкретних запитань про свою життєву перспективу, майбутнє самовизначення, життєвий ідеал і т.д. Смисложиттєві перспективи в юності найчастіше спрямовані на пізнання свого життєвого призначення. У цьому віці питання про смисл життя (для чого?) не диференціюється від уявлень про життєві цілі (що робити?) [5, 208].

У підлітковому і ранньому юнацькому віці розвиваються особистісні якості учнів, розвивається самосвідомість, зростає досвід. Саме в цей період зростають інтелектуальні здібності молоді, з одного боку, а з іншого – усвідомлюється потреба у чіткій ціннісній орієнтації, намаганні простежити причини соціальних явищ, пізнати закони природи [7, 20-22].

Підлітковий період – це період інтенсивного формування системи ціннісних

орієнтацій, яка впливає на становлення характеру в цілому. Це пов'язано з появою на даному віковому етапі необхідних для формування ціннісних орієнтацій передумов: оволодіння понятійним мисленням, накопичення певного морального досвіду, заняттям певного соціального статусу. Процес формування ціннісних орієнтацій стимулюється значним розширенням спілкування, зіткнення з багатогранними формами поведінки, поглядами, ідеалами. Для цього віку крім традиційних цінностей соціуму особливе значення має орієнтація на особистісне спілкування.

У ціннісній свідомості сучасної молоді існує загальне ціннісно-мотиваційне ядро, базові життєві цінності (сім'я, друзі, коло спілкування, відпочинок) є достатньо стабільними, на відміну від цінностей соціально-політичних. Характеристика

особистісних підструктур сучасної молоді за останнє десятиріччя трансформувалося за декількома напрямками: підвищується прагматичність і раціональність сучасної молоді, виявлений значний дисбаланс в співвідношенні особистісного і суспільного в мотивації діяльності і поведінки, сучасна молодь зорієнтована в основному «на себе», на свої успіхи в житті, спостерігається зниження рівня громадянськості, соціальної відповідальності, політичної активності. Має місце почуття невпевненості в завтрашньому дні, роздратованість, тривожність, виникає орієнтація на агресивність як особистісну якість, необхідну в боротьбі за престижніше місце, посилюються тенденції психологічного захисту. Найважливішими для молоді є матеріальні цінності, високе соціальне становище, високе місце посідають проведення вільного часу в нічних клубах та дискотеках, наявність стильного одягу тощо [4, 22].

З метою виявлення особливостей ціннісно-смислових орієнтацій інтелектуально обдарованої молоді було відібрано 25 старшокласників за методикою «Карта експертної оцінки домінуючих здібностей школярів» з високим рівнем успішності та високим рівнем досягнень. З ними було проведено експериментальне дослідження з використанням методик: „Тест смисложиттєвих орієнтацій” Д.Леонтьєва; „Ціннісні орієнтації” М. Рокіча.

У результаті проведеного дослідження за методикою „Ціннісні орієнтації” М. Рокіча було виявлено, що найбільш значимими серед термінальних цінностей для обдарованих старшокласників є здоров'я, цінності індивідуальної самореалізації, цінності соціальної успішності, кохання, активне діяльнісне життя, впевненість в собі. Серед

значимих цінностей обдарована молодь також зазначає творчість, свободу, розвиток, щасливе сімейне життя.

Серед найменш значимих в ієрархії системи ціннісних орієнтацій виявляються такі цінності, як розваги, краса природи та мистецтва, щастя інших.

Як ми бачимо, для обдарованої молоді найбільш значимими є особистісні цінності, цінності самоствердження, професійної самореалізації.

Серед інструментальних цінностей найбільш значимими виявлено такі цінності, як освіченість, незалежність, вихованість, життєрадісність, відповідальність.

Таким чином, можна зробити висновок, що для досліджуваних обдарованих старшокласників найбільш значимими є пізнавальні та особистісні цінності.

З метою визначення рівня осмисленості життя, задоволеності своїм теперішнім і минулим життям, а також перспективами майбутнього було використано «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. Леонтьєва. Методика містить шість шкал – перша: загальний показник осмисленості життя; друга шкала – цілі, які характеризують наявність чи відсутність у житті досліджуваного цілей в майбутньому; третя шкала дозволяє визначити сприймання досліджуваним самого процесу життя. Наступна шкала – задоволеність самореалізацією, що відображає оцінку пройденого відрізка життя, відчуття його, наскільки продуктивний і осмислений прожитий відрізок. П'ятою шкалою є «локус контролю-я», який дозволяє визначити рівень віри у здатність контролювати власне життя. Шоста шкала «локус-контролю життя» дозволяє визначити переконання у тому, що контроль життя є можливим.

Внаслідок проведення цієї методики були отримані такі результати: 60 % досліджуваних обдарованих старшокласників мають високий рівень осмисленості життя, що свідчить про наявність у них усвідомленого смислу життя, чітких і ясних цілей, планів на майбутнє. У 32% респондентів виявлено середній рівень осмисленості життя; двоє обдарованих старшокласників (8%) мають низький рівень осмисленості життя, що свідчить про недостатній рівень усвідомленості цілей, планів у житті, нечіткі погляди на минуле і майбутнє.

За шкалою „Цілі” були отримані такі дані: 52% отримали високі показники, що свідчить про наявність у них чітких цілей, спрямованість на досягнення певних планів, завдань, які вони перед собою поставили; 44% досліджуваних мають середні показники, що свідчить про наявність у них планів на

майбутнє, спрямованість на реалізацію власних ідей, цілей, що надають сенсу їх життю. У одного учня (4%) виявлено низькі показники, що є свідченням відсутності чітких і ясних цілей, планів на майбутнє, які б надали осмисленості життю.

Важливим показником, що характеризує осмисленість життя є рівень сприймання життя та задоволеність його протіканням. Виявилось, що 28% досліджуваних сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений смислом. Більшість респондентів (56%) отримали середні показники, що також свідчить про їх задоволеність життям в цілому. 16 % досліджуваних обдарованих старшокласників незадоволені своїм життям в теперішньому, але при цьому, як показали результати за шкалою «Цілі», троє з них мають середні показники, що говорить про те, що це спрямовує їх на досягнення цілей.

За результатами дослідження виявилось, що 64% учнів задоволені минулим, що свідчить про задоволеність їх реалізацією власних можливостей, про високу продуктивність відрізка прожитого життя; 32% - оцінюють пройдений відрізок життя як позитивний і продуктивний; 4% - мають низькі показники, що говорить про їх незадоволеність прожитим відрізком життя.

44% досліджуваних обдарованих старшокласників мають високий рівень локус-контролю, що є свідченням про віру особистості в те, що вона сама є господарем життя, контролює його у відповідності з власними цілями. 48% учнів вірять в те, що можуть контролювати події власного життя, але не заперечують вплив на життя зовнішніх обставин. І лише 2 учні (8%) не вірять у власні сили, впевнені в тому, що від них нічого не залежить.

Таким чином, виходячи з результатів обстеження і аналізу отриманих даних можна зробити висновок, що 56% досліджуваних має високий рівень осмисленості життя, 40% - середній рівень осмисленості життя, що дає змогу стверджувати, про достатньо високий рівень усвідомленості життя, наявність певних цілей, на які буде спрямована діяльність обдарованої особистості. Більшість досліджуваних вважають своє життя достатньо насиченим, сприймають його як цікавий, наповнений смислом процес, що є показником високого рівня осмисленості життя. При цьому більшість досліджуваних інтелектуально обдарованих старшокласників вірять у свою здатність контролювати життя, здійснювати вплив на нього, не заперечуючи і вплив зовнішніх обставин.

Результати дослідження показали, що в обдарованої молоді в ієрархії системи ціннісних орієнтацій переважають цінності

самореалізації, самоствердження, пізнавальні цінності (освіченість), загальнолюдські цінності особистісного щастя (кохання, здоров'я, щасливе сімейне життя), цінності соціальної взаємодії (розвиток, цікава робота, впевненість в собі, друзі).

Результати теоретичного та емпіричного дослідження проблеми формування смисло-життєвих орієнтацій обдарованої молоді дають підстави для окреслення перспектив подальших наукових пошуків. Зокрема, на нашу думку, становить інтерес вивчення особливостей впливу різних чинників на смисло-життєві орієнтації обдарованої молоді.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Алексеева Т. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. – Т.5 - №5, 1984 – С.63-70.
2. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості // Цінності освіти і виховання. Науково-методичний збірник / О.В. Сухомлинська – К., 1997 – С.27-31.
3. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников // Вопросы психологии - №4, 2000 – С.14-20.

4. Кучмагра С., Варбан М. Ціннісні орієнтації та пріоритети старшокласників // Психолог - №39, 2003 – С.18-22.

5. Львов С.Е. Бать или казаться? – М.: Политиздат, 1982 – 319 с.

6. Малько Н.О. Ціннісні орієнтації та їх вплив на особистісний розвиток школяра // Психологія. - НПУ ім. М.П. Драгоманова – К.: НПУ, 1999 – Випуск 3 – С.147-153.

7. Олійник Н. Діагностика та розвиток ціннісних життєвих орієнтацій у старшокласників // Психолог. - №17, 2004 – С.7-12.

8. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. Посібник / В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. – К., 1996 – 657 с.

9. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика – Самара: «БАХГАХ – М», 2002 – 668 с.

10. Сержантов В.Ф. Человек, его природа и смысл бытия – Л.: ЛГУ, 1990 -353с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мельничук Ірина Ярославівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: розвиток психологічної служби системи освіти.